

*Хотинська-Нор О.З.,
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий консультант
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ТА АДВОКАТУРИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджується вплив розвитку судової системи та адвокатури на еволюцію суспільної свідомості крізь призму такої характеристики, як прозорість. Зроблено висновок, що основою прозорості судової системи є інформаційна складова, яка є визначальною для формування в суспільстві уявлень, знань, поглядів про функціонування судової системи, що сприяє вихованню його правової культури.

Ключові слова: *судова система, адвокатура, прозорість, суспільна свідомість, інформація, судова реформа*

В статье исследуется влияние развития судебной системы и адвокатуры на эволюцию общественного сознания с помощью такой характеристики, как прозрачность. Сделан вывод о том, что основой прозрачности судебной системы является информационная составляющая, что определяет формирование в обществе взглядов и знаний о судебной системе, воздействуя, таким образом, на воспитание его правовой культуры.

Ключевые слова: *судебная система, адвокатура, прозрачность, общественное сознание, информация, судебная реформа*

Громадянське суспільство та судова система, одним із інститутів якої є адвокатура, перебувають у тісному взаємозв'язку як причинно-обумовлені, обов'язкові системні компоненти правової держави. Розвиток одного феномену неможливий без адекватних змін іншого, що в цілому забезпечує їх еволюцію та сприяє утвердженню правової держави.

Водночас формування та розвиток громадянського суспільства неможливі без змін у суспільній свідомості громадян щодо таких ціннісних орієнтирів, як: усвідомлення особою своєї значимості

в державі, прагнення активної участі в процесах державотворення, почуття спроможності впливати на них, глибока обізнаність про свої права та обов'язки в суспільстві, повага до закону та почуття відповідальності перед ним.

У цьому контексті важливо розуміти, як зміни у судовій системі впливають на трансформацію суспільної свідомості. Адже, як зазначила І.Б. Міхайловська, і становлення судової влади як обов'язкового атрибуту правової, демократичної держави, і розвиток процесів громадянської самоорганізації суспільства мають одне і те ж джерело – зміни соціальної поведін-

ки людей, які передбачають подолання широко розповсюджених стереотипів масової (у тому числі професійної) правосвідомості, які перешкоджають чи спотворюють соціальну активність людей [1, с. 45–46].

Відразу зазначимо, що в подальшому ми вживатимемо лише термін «судова система», вкладаючи у його розуміння широкий зміст, що передбачає його тлумачення як цілісного комплексу правових інституцій, в яких дістає прояв судова влада, та їх зв'язків. За такого підходу адвокатура виступає невід'ємним елементом, самостійним інститутом судової влади, оскільки посідає особливе місце в системі суб'єктів забезпечення права людини на справедливе правосуддя.

Отже, вплив еволюції судової системи на розвиток громадянської свідомості суспільства необхідно, на нашу думку, розглядати крізь призму основних її атрибутів, які є своєрідними «точками дотику» у взаємовідносинах із суспільством, найбільш змістовно характеризують цей взаємозв'язок і розвиток яких є визначальним і стратегічним як для визначення цілей реформування судової системи, так і для якісних змін в уявленнях про неї пересічних громадян. Одним із таких, на наше переконання, є транспарентність судової системи.

Транспарентність судової системи за своїм змістовним навантаженням є багатогранним поняттям, яке у вітчизняній юридичній науці з'явилося порівняно нещодавно та розглядається як принцип судової влади (Городовенко В. В.), як організаційний аспект її реалізації (Овсяннікова О. О.), як інформаційна доступність суду (Абросімова О. Б.), як інструмент комунікації між державою та громадянським суспільством (Афонін Е. А., Суший О. В.), як правовий режим, спрямований на забезпечення оптимального стану інформаційної відкритості судової влади (Спіцин І. Н.).

Метою цієї публікації є дослідження транспарентності судової системи як чинника, що впливає на формування такого типу суспільної свідомості, якому

притаманні висока повага до закону, прав і свобод особи, толерантність, готовність брати участь у вирішенні суспільних завдань, усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством та державою (громадянська свідомість суспільства).

Дослідники цього феномену справедливо пов'язують його з вимогою транспарентності як базової властивості політичної влади загалом, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю за діяльністю органів державної влади та управління.

Як слушно зазначає О. В. Афанасьєва, сам концепт транспарентності міг з'явитися лише на певному етапі розвитку політичних інститутів і публічного права, водночас його поява фіксує певний дефіцит інституціональної якості. Іншими словами, транспарентність – це слоган, який коротко та лаконічно формулює сьогоденний соціальний запит [2].

Етимологія поняття «транспарентність» (як терміну іноземного походження) бере свій початок від латинських «trans» – прозорий, наскрізь і «pareo» – бути очевидним. Англійське слово «transparent» перекладається як прозорий, зрозумілий, явний, з французької «transparent» – прозорий. Категорія транспарентності як ознака адміністративної та політичної комунікації між публічною владою та населенням була розроблена в англо-американській соціальній науці, де прозорість перед об'єктом державного управління визначалось поняттям «transparency», а відкритість влади для участі в державному управлінні з боку членів суспільства – поняттям «openness» [3, с. 7].

Тому багатозначність і багатофункціональність феномену транспарентності констатується усіма науковцями та змістовно постає як:

– необхідна властивість, умова відповідальності та ефективності державної влади;

- форма взаємодії держави та громадян, яка забезпечує участь громадян у суспільно-політичному житті;

- спосіб досягнення суспільної згоди та громадянського консенсусу;

- ефективний спосіб забезпечення прав громадян;

- інструмент, який забезпечує двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством «на вході» – соціальне замовлення та «на виході» – зворотній зв'язок і контроль;

- інструмент політичної соціалізації та політичної культури;

- фактор національної і інформаційної безпеки;

- маніпулятивна технологія [4].

Квінтесенція транспарентності судової системи міститься у відомому афоризмі: «Недостатньо знати, що правосуддя існує, потрібно бачити, як воно здійснюється» [5, с. 120].

Сьогодні необхідність у забезпеченні прозорості судової діяльності диктується двома основними позиціями.

Перша полягає у тому, що в сучасному світі на судову владу все більше покладаються аналогічні правотворенню функції щодо формування застосованого права при розгляді конкретних справ, що є адекватним результатом процесу розвитку та ускладнення правових відносин, інтернаціоналізації права, вимог забезпечення прав людини. Зростаюче значення судової влади вимагає, відповідно, більшого соціального контролю за її реалізацією, який може бути забезпечений лише за умови прозорості судової діяльності.

Друга позиція пов'язана із загальносвітовою тенденцією боротьби з корупцією. Корупційна поведінка в межах судової системи може переслідувати різні цілі: від прийняття неправомірного рішення до елементарного прискорення судового розгляду справи. Розрізняють два види корупції, які найбільшою мірою стосуються судової системи: політичне втручання в судові процеси представників виконавчої та законодавчої влади і підкуп суддів. Прозорість судової

системи і судової діяльності може забезпечити значне зниження рівня корупції як у сфері зміцнення незалежності судової влади від політичного тиску, так і перешкоджання процесам прямого підкупу суддів [6, с. 535–536].

Наведене є аргументом на користь того, що розвиток концепції транспарентності судової системи є однією з найбільш послідовних світових тенденцій у реформуванні судової влади.

Слід зазначити, що досліджуючи зміст транспарентності в контексті судової системи, науковці цілком справедливо співвідносять його з такими близькими, на перший погляд, поняттями як «відкритість», «гласність», «публічність», «доступність». Останні у науковій літературі досить часто і не безпідставно розглядаються як окремі принципи судоустрою чи процесуального права. На нашу думку, компаративний аналіз окресленої термінології достатньо повно здійснено у сучасних наукових дослідженнях. Зокрема, серед вітчизняного доробку можна виділити праці В.В. Гордовенка та О.О. Овсянникової. Зауважимо, що ми поділяємо позицію останньої, яка, систематизувавши існуючі у теорії підходи стосовно окреслених понять, довела, що вони не є тотожними, але є взаємопов'язаними в контексті транспарентності. Незважаючи на те, що відкритість, прозорість, гласність є самостійними характеристиками судової влади, вони органічно поєднуються як атрибутивні характеристики транспарентності діяльності органів судової влади. Відсутність хоча б однієї з названих характеристик не дозволяє існувати транспарентності судової влади як інструменту демократії [7, с. 181–184]. Кожна з них розкриває певний аспект транспарентності як родового по відношенню до них поняття: гласність – судового процесу; відкритість – роботу системи судових органів як органів державної влади; доступність – організаційний аспект судової системи; прозорість – інформаційну складову функціонування судових органів.

Саме тому серед існуючого у науці різноманіття визначень транспарентності судової системи (судової влади) в контексті нашого дослідження найбільш прийнятним є тлумачення цього поняття як сукупності засобів та способів, що дозволяють інформувати населення про інститути судової системи, існування судових інстанцій, про прийнятті судові рішення, а також про порядок діяльності судових органів та органів суддівського самоврядування [7, с. 185].

Із наведеного визначення випливає, що транспарентність судової системи у широкому сенсі є інструментом, що забезпечує суспільство інформацією про функціонування судової системи загалом та її інститутів зокрема. Це, в свою чергу, наводить на думку про те, що транспарентність судової системи як певний інструментарій виконує інформаційну функцію. Саме ці аспекти мають для нас особливе значення у світлі їх визначального впливу на формування громадянської свідомості суспільства. Однак перш ніж надати змістовний аналіз цьому процесу, з'ясуємо, які ще функції виконує транспарентність судової системи.

Опираючись на розроблені в теорії функції транспарентності державної влади, враховуючи специфіку реалізації судової влади (її соціальне призначення), можна сформулювати такі функції транспарентності судової системи:

- інформаційна – забезпечення суспільства інформацією про функціонування судової системи;
- просвітницька – завдяки належному рівню поінформованості про діяльність судової системи громадяни стають більш обізнаними про свої права та свободи, а також способи та механізми їх захисту;
- профілактична – передбачає виявлення фактів порушення прав і свобод людини у судовій системі та сприяє ліквідації та профілактиці кризових явищ у ній (корупції, впливу і тиску на суддів, низької кваліфікації суддівських кадрів тощо);
- стимулююча – спонукає до змін у суспільній свідомості, розвитку грома-

дянської активності та правової культури тощо;

- комунікативна – забезпечує відкритий діалог судової системи з суспільством;
- захисна – захищає судову систему від необґрунтованої критики та політичного тиску (чим більше суспільство поінформоване про роботу та ефективність судової системи, тим менше можливостей у політичній владі для реалізації безпідставних змін у судовій системі з точки зору власної вигоди);
- створення та забезпечення можливостей впливу суспільства на розвиток судової системи, процес її реформування;
- забезпечення громадського контролю за діяльністю судової влади.

Отже, основою транспарентності судової системи виступає інформаційна складова. Тому транспарентність як феномен характеризує з одного боку вплив інформації на механізми соціальної організації, стан поінформованості (наявність повного, достатнього та достовірного знання) про різні аспекти функціонування судової системи, її інститутів, а з іншого – право громадян на доступ до інформації.

Саме цей аспект транспарентності судової системи для нашого дослідження є визначальним, оскільки фундаментальною невід'ємною властивістю інформації є здатність впливати на психіку людини як носія та елемента соціальної структури суспільства. Ця властивість полягає у тому, що, відірвавшись від об'єкта відображення, інформація здатна існувати самостійно, стати складовою пам'яті, тобто самостійно брати участь у психічних процесах, трансформуючись в уявлення, знання, вміння та навички. Таким чином, транспарентність судової системи забезпечує формування в суспільстві уявлень, знань, поглядів, ідей і теорій про функціонування судової системи, тим самим сприяючи підвищенню рівня обізнаності громадян про свої права та обов'язки, способи та механізми захисту прав та інтересів, правомірності дій індивідів та ви-

хованню правової культури в суспільстві. Відповідно розвиток транспарентності судової системи у напрямі своєчасного конструктивного повного достовірного та актуального інформування громадськості про процеси, пов'язані з діяльністю судової системи, впливає на еволюцію громадянської свідомості суспільства як передумову формування громадянського суспільства. Можна стверджувати, що від цього залежать емоції та настрої, що панують у суспільстві, які зумовлюють його ставлення до судової системи в державі.

Інформацію про функціонування судової системи, яка впливає на зміни у суспільній свідомості, її структуру можна розглядати з різних позицій.

Наприклад, О.Б. Абросімова зазначає про існування декількох видів інформації про правосуддя, що повинна бути доступна зацікавленому суб'єкту, які, на її думку, водночас є основними формами транспарентності судової влади. Серед них: 1) інформація про суд; 2) інформація про конкретний судовий процес; 3) інформація про суддівське самоврядування [5, с. 123–124].

На думку О.О. Овсянникової, найбільш актуальною для громадськості є можливість отримання такої інформації: про суд як орган державної влади; про органи суддівського самоврядування та суддів; про конкретний судовий процес; можливість отримати доступ до судових рішень [8, с. 9].

Якщо розглядати транспарентність судової системи як чинник формування громадянської свідомості суспільства, найбільш значимою та змістовною з точки зору впливу на людей є інформація, спрямована на широку (необмежену) аудиторію (масова інформація):

1) про організацію судової системи в державі. Йдеться про такі прописні істини як засади організації системи судів: їх територіальну та предметну юрисдикцію; розмежування судової спеціалізації; ієрархію судових інстанцій та їх повноваження; організаційні основи діяльності адвокатури;

2) про процесуальний аспект діяльності судової системи. До цієї групи

належать відомості про порядок звернення до суду, порядок оскарження судових рішень, про склад суду та порядок його формування, про судову практику у справах, що є найбільш поширеними у певний період розвитку суспільства, про судові рішення; про право на захист і правову допомогу;

3) про суддів і адвокатів. Цей вид інформації являє собою дані про доступ до суддівської та адвокатської професії, інформацію про кандидатів на посаду суддів і про суддівську кар'єру, про притягнення суддів і адвокатів до відповідальності, про їх права та обов'язки. Сюди також слід віднести доступність відомостей про рівень доходів та майно суддів та членів їх сімей;

4) про резонансні судові процеси: їх хід та результати;

5) про судову реформу. Така інформація повинна розкривати відомості про цілі реформування судової системи, конкретні заходи та строки, а також очікуванні результати.

Особливістю інформаційної складової транспарентності судової системи як чинника, що впливає на еволюцію суспільної свідомості, є семантичний аспект інформації, яка спрямовується до масової, індивідуально невизначеної аудиторії, та відображає функціонування судової системи як соціальної інституції суспільства.

Слід зазначити, що і на законодавчому рівні, і безпосередньо у судовій системі чимало зроблено у напрямі розвитку її транспарентності. Йдеться і про імплементацію міжнародних норм, і про прийняті основоположні законодавчі акти у цій сфері, і про внутрішньосистемні заходи, спрямовані на відкритість, доступність, прозорість та зрозумілість судової системи для громадян.

Серед останніх заслуговують на увагу та потребують розвитку ідеї, запропоновані Радою суддів України, на основі схвалених рекомендацій, розроблених за результатами міжнародної конференції «Зміцнення довіри до судової влади через покращення комунікації», що відбулася

у лютому 2015 р. [9]. Поміж них варто акцентувати увагу на таких настановах, як: обрання у кожному суді судді-спікера; налагодження ефективної співпраці та партнерства з авторитетними громадсько-політичними засобами масової інформації, які охоплюють широку аудиторію та не спеціалізуються на правовій тематиці; використання нових форм комунікації з громадськістю (неформальні зустрічі, екскурсії до суду, спільні заходи з навчальними закладами, громадськими та правозахисними організаціями, ведення сторінок судів у соціальних мережах тощо); залучення активістів та лідерів громадської думки до конструктивної комунікації з проблем судової влади, в тому числі в форматі громадських рад при органах суддівського самоврядування, тощо.

Практика впровадження окремих із перелічених заходів у судовій системі існує вже не один рік. Наприклад, проведення «дня відкритих дверей» стало звичним для багатьох судів загальної юрисдикції явищем, так само як прес-конференції та брифінги з представниками суддівської спільноти.

Окремі ж пропозиції є для судової системи своєрідними ноу-хау.

Зокрема, рекомендації стосовно обрання в судах судді-спікера (представника суддівського корпусу, відповідального за комунікацію зі ЗМІ та громадськістю), який уповноважений компетентно надавати оперативну та достовірну інформацію за відповідними запитамі, змусили суддів по-іншому підійти до питання висвітлення власної діяльності, необхідності особисто вести діалог із суспільством. Адже у цьому процесі має місце дуже хитка грань, яку не може порушувати суддя, коментуючи чи роз'яснюючи судові рішення. Слід усвідомлювати, що виконання зазначеної функції вимагає, щоб суддя відповідав певним особистісним характеристикам (харизма, урівноваженість, авторитетність, дипломатичність, красномовність тощо), а також володів комунікативними навичками. І це лише базові вимоги. Адже треба ви-

знати, не кожен суддя достатньою мірою володіє ораторським мистецтвом і може вільно донести різну інформацію до широкої аудиторії. Тому інститут судді-спікера, як і будь-який інший запозичений інститут, в Україні перебуває лише на стадії становлення. Це обумовлює необхідність його ґрунтовного дослідження, оскільки, як і будь-яка новація, він повинен пройти апробацію, адаптуючись до вітчизняних реалій та особливостей.

На відміну від швидко впровадженого інституту судді-спікера (станом на 06 квітня 2016 р. лише у 59 судах України не було обрано суддів-спікерів з поважних причин [11]), рекомендація щодо використання такої нової форми комунікації з громадськістю як ведення сторінок судів у соціальних мережах не знайшла активної підтримки. Обережність суддів у цьому питанні, на нашу думку, зрозуміла. Адже така відкритість та доступність завжди граничить з питанням незалежності, недоторканості та особистої безпеки, що для професії судді є вкрай актуальним. Але слід усвідомлювати, що доба інформаційного суспільства змушує суддів більш активно діяти в інформаційному полі, використовуючи адекватні сучасності інструменти комунікації. Перші кроки на цьому шляху здійснено зі створенням у 2016 р. у соціальній мережі Facebook групи під назвою «Судді України». У стрічці щоденно публікується актуальна інформація з багатьох питань функціонування судової системи, у тому числі й щодо процесів реформування судової системи.

Отже, використання новітніх форм взаємодії та комунікації судової системи з суспільством дозволяє розвиватися транспарентності судової системи як інструменту, за допомогою якого формується таке суспільне ставлення до судової системи, при якому громадяни реалізують своє право бути поінформованими про те, що відбувається у судовій системі та навколо неї, здійснюють контроль за її функціонуванням, внаслідок чого змінюється та еволюціонує громадянська свідомість суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – 720 с.
2. Афанасьева О. В. «Открытое государство» в понятийной системе обществознания / О. В. Афанасьева // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 1. – С. 171–187.
3. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад: Е. А. Афонін, О. В. Суший. – К.: НАДУ, 2010. – 48с.
4. Ярошенко В. М. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості / В. М. Ярошенко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. – 2012. – Т. 182. – Вип. 170. – С. 85–91.
5. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Е. Б. Абросимова. – М.: Институт права и публичной политики, 2002. – 160 с.
6. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / под ред. д. ю. н. Т. Г. Морщаковой. – Москва: Мысль, 2012. – 584 с.
7. Судова влада: монографія / І. С. Марочкін, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. С. Марочкіна. – Х.: Право, 2015. – 792 с.
8. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / О. О. Овсяннікова. – Х., 2009. – 22 с.
9. Щодо рекомендацій міжнародної конференції «Зміцнення довіри до судової влади через покращення взаємної комунікації: Рішення Ради суддів України № 14 від 12 березня 2015 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.court.gov.ua/rsu/rishennya/qqqdwd/>.
10. Запровадження інституту судді-спікера в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/news/zaprovadzenna-institutu-suddi-spikera-v-ukraini>.

Khotynska-Nor O. Transparency of judicial system and advocacy as factor of formation of society's civil consciousness.

The article deals with the investigation of the impact of the judicial system development on the evolution of social consciousness through the prism of such its feature as transparency.

It is stated that as multifaceted phenomenon, in general transparency reflects certain level of the development of political institutions and public law. At the same time, its appearing fixes certain lack of institutional quality.

While analyzing existent scientific approaches to the determination of transparency of the judicial power the author concluded that it is an instrument, which provides society with information about functioning of the judicial system in general and its institutions in particular. Therefore, transparency of the judicial power as a certain instrument performs informational function. The author also formed its other functions, among which there are educational, preventive, stimulating, communicative, protective, public control.

To sum up, the author concluded that transparency of the judicial system is based on informational component, which is determinative one, since fundamental integral feature of information is represented by the possibility to impact on a human's mentality as a bearer and an element of social structure of society. Therefore, transparency of the judicial system provides formation of ideas, knowledge, thoughts, ideas and theories about functioning of the judicial power in society, as well as promotes the rise of the level of citizens' awareness about their rights and duties, ways and mechanisms of the protection of rights and interests, legitimacy of actions of individuals and upbringing of legal culture in society. Correspondingly, while developing in this direction the judicial system influences on the evolution of civil consciousness of society as a precondition for the formation of civil society.

Keywords: *judicial system, advocacy, transparency, civil consciousness, information, judicial reform.*

Стаття надійшла до редакції журналу 16 квітня 2016 р.